

UDK 821.163.42.09
Horvatić, D.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. 3. 2019.
Prihvaćeno: 12. 12. 2019.

Interpretacija i metodički pristup noveli *Vruća listopadska noć* Dubravka Horvatića

Dean Slavić¹

Članak interpretira djelo iz naslova tumačeći kako ono usložnjava žanrovske odrednice likova, događaja, mjesta i vremena. Razjašnjene su i posljedice na značenje koje ovakvi postupci uzrokuju. U žanrovskom smislu, novela tako počinje rasti prema pripovijetki i romanu. Tumače se također odrednice biblizama, hrane, tragike i komike, moguće netolerancije te razgovori. Horvatićeva novela ipak uspijeva zadržati visoku razinu jasnoće i protočnosti. Autor predlaže nekoliko metodičkih postupaka primjenjivih u nastavi: odnos s poviješću, odnos s filmovima *Schindlerova lista*, *Valkyre* i *Duga*, *mračna noć* te novo pripovijedanje iz pozicije različitih likova, novo pripovijedanje s promijenjenim završetkom i dopunu karakterizacija likova.

Ključne riječi: Dubravko Horvatić, *Vruća listopadska noć*, novela, likovi, pripovjedači, događaji, vremena, biblizmi, metodika

Flaker je objasnio načela izgradnje novele pomoću apstrahiranja i koncentracije građe te ekonomičnosti postupka. Iz toga slijedi ključno obilježje žanra: „Najčešće sadrži samo jedan događaj, jedan ili dva karaktera, a zbivanje je omeđeno u prostoru i vremenu.” (Flaker, 1983, 462). Arnold Hirsch također govori o ograničavanju na jednu situaciju i o izboru jednoga događaja (prema von Wiese, 2007, 280). Slična je i metafora koju pruža Heinrich Hart po kojoj je roman tvorevina koncentričnih krugova dok je novela samo jedan krug, što podrazumijeva jedan slučaj i jedan problem u svijetu jednoga trenutka (prema Nemeč, 2007, 307). Pozivajući se na Somerseta Maughama, Cuddon vidi da većina novela ima između 1600 i

¹ Prof. dr. sc. Dean Slavić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Ulica Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-adresa: dean.slavic@gmail.com.

20 000 riječi (Cuddon, 1988, 815). *Vruća listopadska noć* ima ih oko 2800. Naravno da kratkoća utječe na ustroj, što je u oprjekama novele i romana pokazao Nemeč, pri čemu dobivamo na jednoj strani tipično, razradu, povijest, retardaciju i kraj kao točku slabljenja, a na drugoj neobično, sažimanje, trenutak, težnju prema završetku i obrat s poantom na kraju (Nemeč, 2007, 307). Književnost ne bi bila književnost da ne poznaje i drugu stranu problema, pa tako von Wiese, razvijajući prijašnje teze Heysea i Storma, vidi da novela usprkos najmanjem okviru ipak zadobiva nevjerojatno širenje i intenziviranje materije prijelazom na životne upite uopće (prema von Wiese, 2007, 282).

Ovdje ćemo prikazati kako Horvatićeva novela širi i razrađuje ključne elemente pa tako osnovne postavke lika, jednoga događaja, kratka vremena i uska prostora postaju višestrukima – a time i značenja dobivaju na složenosti. Naravno da na taj način tekst počinje težiti složenijim ustrojima i time većim žanrovima, kakvi su pripovijetke i romani. Podvostručavanje je naravno star postupak, kojim se služe recimo Poe, Dostojevski i Kafka. Horvatićevo majstorstvo ipak je složen ustroj očuvalo jasnim, a *Vruća listopadska noć* biva izrazito razumljivo i čitljivo umjetničko djelo. Knjiga Đavo u podne iz 1993. nosi podnaslov *izabrane novele*, a u njoj se našla i *Vruća listopadska noć*. Autorova klasifikacija naravno ne mora biti presudnom, a držim da nije osobito važno je li tekst doista novela ili je pripovijetka – ali jasno pokazuje kako jedan žanr počinje prerastati u drugi.

1. Likovi

Glavni je lik ujedno pripovjedač najvećega dijela teksta, a već njegova karakterizacija pokazuje s jedne strane složenost, a s druge jasnoću. Riječ je o starcu koji uz to govori o smrti što mu pruža ton ozbiljnosti, a djeluje i u smislu izgleda – čitatelj može i bez izravna opisa imati pred očima staroga čovjeka koji ima skoro osamdeset godina i već gleda u smrt. Strukovna karakterizacija biva zanimljivom i složenom jer je starac u doba kad su se događaji o kojima pripovijeda zbivali bio učitelj, no budući da je posjedovao imanje, bio je i seljak. S tim je povezana i njegova naobrazba jer tečno govori njemački i, jasno, hrvatski. Sociološki je gledano zanimljiv i opet višeslojan lik jer je *seljački sin*, ali je naslijedio *veliko gospodarstvo*, na kojem ima hrane više nego kaj² je potrebno njemu i njegovoj ženi. Mjesto na kojem se nalazi njegovo gospodarstvo opet je višestruko obilježeno:

2 Autor članka drži da bi u hrvatskom standardnom jeziku valjalo u dužim tekstovima rabiti najmanje 80% zamjenice što i najviše 10% zamjenice kaj te 10% zamjenice ča. Uporaba jedne sadašnje dijalektalne zamjenice uvjetovala bi pojavu druge. Rečenica na koju se ova napomena odnosi predstavlja primjer takva standarda. Prijedlog je prihvaćen u knjizi Peljar za tumače te u zborniku sa simpozija o Kranjčeviću godine 2018.

prije svega to je ničija zemlja tijekom rata, pa ga nekako svojataju obje zaraćene strane. Glavni pripovjedač kaže za sebe da je na selu i šuma mu je posve blizu. Etika glavnoga lika također je s jedne strane jednostavna, a s druge složena, što opet upućuje na značenjsku problematiku: on i supruga pružaju hranu osobama kojima je to potrebno i koji jednostavno dolaze na njegovo imanje. No, te osobe koje dolaze usložnjavaju situaciju i otvaraju moralne probleme, jer pripadaju dvjema zaraćenim stranama. Ako je sva pravda samo na jednom sukobljenoj strani, a sve zlo na drugoj, može li čovjek biti pravednim kad dragovoljno pomaže pripadnicima obje strana? Ili djelatnosti govore upravo suprotno, naime da sukobljene strane nisu u cijelosti razdvojene po moralu? Uz te učiteljeve darivateljske djelatnosti imamo još jedan važan upit. Još od Aristotela znamo da je čin moralan samo ako je izveden posve slobodno: „Uz to, mi se srdimo ili plašimo bez izbora, dok su kreposti nekakvi izbori ili nisu bez izbora.” (Aristotel, 1988, 29; 1106 a). Učitelj seljak i njegova supruga ne čine svoja dobra djela dok hrane tri vojske i dvije sukobljene strane posve dragovoljno, jer su ljudi koji im dolaze naoružani vojnici. Učitelj to posve otvoreno kaže kad mu partizani sude. Supruga, istina, uvodi ton pragmatike u dobra djela jer kaže svojemu partneru da će im barem polovica dobara biti vraćena, stoga što će jedna strana dobiti pa će nadoknaditi ono što je po njoj oduzeto. Učitelj biva skeptičnim glede rečenoga.

Uz učitelja seljaka svakako su bitna dva lika njegovih učenika koje ću ovdje imenovati spašavateljima. Nakon što se je učitelj porječkao s njemačkim časnikom, pobjegao je u šumu tražiti partizane, ali je naišao na ustaše, koji su ga optužili da druguje s partizanima i stavili pred streljački stroj. U posljednji čas spasio ga je njegov bivši učenik, koji je tvrdio da je čovjek poštenjak, da ga je učio ljubiti domovinu te da je on među ustašama i stoga što ga je imao za učitelja. Naglašeno je vrijedna činjenica što je čovjek rekao da za učitelja jamči svojom glavom. U vojsci koja je bila spremna činiti zlo bilo je znači i ljudi koji su za poštenje i za drugoga čovjeka bili spremni dati i svoj život. Takav postupak moguće je približiti djelatnosti koju je poduzimao njemački tvorničar Oskar Schindler kad je spašavao Židove, što je prikazano u poznatom Spielbergovu filmu. Konačno se bivši učenik i sadašnji ustaša pozvao na Božji gnjev. Učitelj je tako bio spašen.

Uskoro će se situacija ponoviti na drugoj strani, jer ga i partizani namjeravaju ubiti. Stavili su ga pred narodni sud stoga što su dvije njihove patrole pale u njemačke zasjede nakon što su jele u njegovoj kući, pa misle da ih je izdao. Spasio ga je drugi njegov bivši učenik, komesar koji ne bi bio među partizanima da mu učitelj nije otvorio oči i pokazao mu tko krade radni narod. Bivši učenik, a sada partizan i spašavatelj, također je jamčio

svojom glavom. Tako je i on postao nalik Schindleru, i dokazao da u vojsci koja je bila spremna činiti zlo ima poštenih osoba.

Dva lika koje je moguće imenovati kao bivše učenike i koje ovdje nazivam spašavateljima pokazuju kako središnja inteligencija gradi ukupan ustroj pripovijesti. Naime, ona podvostručuje, odnosno umnožava s inačicama, ili rečeno drugačije ona opetuje uz promjene. Na taj način potvrđuje točnost Deleuzeovih postavki po kojima stalnost i općenitost ne poznaju razlike dok ponavljanje traži razliku između opetovanih pojedinosti (usp. Deleuze 2003, 7 – 8 ; Deleuze, 2003, 386.). Iako se čini da ovdje među dvama likovima i njihovim postupcima nema bitnih razlika, sama činjenica podvostručavanja govori o svijetu koji može poznavati etiku bez obzira na ideologiju. Ustaša spašavatelj i partizan spašavatelj u cijelosti su etični po prije imenovanu Aristotelovu kriteriju jer djeluju uz mogućnost izbora – zacijelo im je lakše bilo šutjeti nego riskirati svoj ugled, a možda i život zalaganjem za optuženika.

Kad sam prije kazao da središnja inteligencija pripovijesti umnožava, odnosno podvostručuje, mislio sam na jednostavnu činjenicu po kojoj su dva učiteljeva spašavatelja njegovi učenici i zapravo su posljedice multiplikacije njega samoga, temeljnoga lika novele. Oni su međusobno ipak različiti, posve u skladu s Deleuzeom, jer pripadaju različitim ideologijama, a nisu posve iste ni okolnosti njihovih poduhvata. Na taj način ovo umjetničko djelo biva začudno složeno i jednostavno, puno mnogostrukosti, ali i jasnoće.

Na sličan način djeluju i dva tek dijelom individualizirana lika među ustašama odnosno partizanima. Prvi je vođa ustaške patrole, a drugi predstavnik narodne vlasti koji sudi učitelju. Funkcije su im iste, jer žele zlo protagonistu i optužuju ga za izdaju i špijunažu.

U noveli djeluju još dva individualna lika, naime učiteljeva supruga i njemački časnik Stampfeldorf. Među njima nalazimo sličnosti koje ipak nisu tako očite kao one što djeluju između dvaju bivših učenika spašavatelja i dvaju optuženika. Supruga, kako smo vidjeli, uvodi pragmatizam u smislu povratka darovane hrane nakon rata. Stampfeldorf uvodi pragmatizam time što ističe da je njemačka vojska saveznik, da se bori rame uz rame s Hrvatima protiv boljševičke zvijeri. Učitelj odmahuje rukom na ženine nade o povratku darovanoga, a s njemačkim se časnikom otvoreno sukobljava riječima, pa su dva lika povezana i sličnim odnosom prema glavnomu pripovjedaču.

Uz navedene individualne likove, u noveli djeluje i niz skupnih likova, naime zajednica, koji imaju jasnu ulogu u pripovijesti i sudjeluju u temeljnom postupku umnožavanja. Prije svega valja istaknuti okvirnoga

pripovjedača koji se međutim predstavlja u množini. Nakon uvoda u novelu u kojem starac učitelj govori o smrti, javlja nam se drugi glas: mi-pripovjedač zastupa društvo koje nije prvi puta u gostima kod starca, a ne dolaze mu samo zbog vina, kakvoga ima po okolici, nego upravo zbog njegovih pripovijesti o svojoj mladosti. U tom času uvodi se i nova sila, koju je teško imenovati likom, a za koju možemo pretpostaviti da se sastoji od više osoba, cijele ideologije, sustava i određene promidžbe. Nigdje ovaj skupni lik nije imenovan, no njegova je nazočnost djelatna. Skupni mi-apripovjedač naime dolazi k starcu jer se znanje o dobu ča³ ga je on tumačio prije toga bilo svodilo *samo na nekoliko nadnevaka i blagoslovljenu ideološku pilulu o njima koju je pravovjerno trebalo progutati*. Imamo znači na jednoj strani skupnoga pripovjedača, a na drugoj davatelje ideološke pilule koji traže pravovjernost. Skupna sila s pilulom ima jasnih poveznica s pripovijedanjem, naime uz nju su razglašeni nadnevcu, očito tzv. praznici koje su vlasti u doba komunizma nametale. Skupnoj sili s ideološkom pilulom, ako ju tako možemo nazvati, svakako odgovaraju u pripovijesti skupni likovi partizana i ustaša, utjelovljeni u streljačkim strojevima i narodnom sudu koji žele ubiti učitelja. Bliske su im i silne vojske koje su djelovale u starčevoj pripovijesti, pa onda i skupna sila koja je batinala seljake zbog hrvatske trobojnice. U nasilnim skupnim likovima nije teško prepoznati velikosrpski kraljevski režim za vrijeme rojalističke Jugoslavije i potom partizansko-komunističke i ustaške vojske. Djeluje naravno i njemačka vojska, koja je iza njemačkoga časnika Stampfeldorfa.

Držim korisnim ispitati djelatnosti imenovanih skupnih silnih likova. Neimenovana sila pruža određenu vrstu hrane – ideološku pilulu, a bitno je da to čini protiv volje skupnoga lika, naime mi-pripovjedača. Suprotno tomu silne vojske uzimaju hranu od prvoga pripovjedača starca i njegove supruge, a to opet čine nasilno. Središnja inteligencija čini sa skupnim likovima ono što je činila s individualnim negativcima: ona ih umnožava uz inačice. U tom obzoru valja motriti skupne likove ustaša koji žele strijeljati učitelja i skupne likove partizana koji ga također misle strijeljati. Izvantekstualna zbilja podsjetit će na činjenicu da su partizani dobili rat, pa bi ideološka pilula skupnoga lika koji pritišće skupnoga mi-pripovjedača govorila o sličnosti upravo s komunističkom stranom. No, u postupcima se ta skupna sila ne razlikuje od ustaških skupnih likova. Konačno, dvije strane imenuju jedna drugu istom riječju, bandom, kad starac pripovjedač govori da je sinu slao hranu te da je hranu slao u Zagreb.

Skupne nasilne likove obilježuje upravo to nasilje što ga čine, a skupnoga mi-pripovjedača i pripovjedača starca obilježuje to što nasilje trpe.

3 Pogledajte napomenu 1.

Dapače, starac pripovjedač i mi-pripovjedač povezani su time što ih netko spašava – čemu se moramo vratiti.

Na ovom mjestu valja zastati jer dolazimo do važnih pojedinosti. Skupna partizanska sila koja želi strijeljati učitelja i skupna ustaška sila koja želi učiniti isto bivaju imenovanima. Oni jesu jasni subjekti. Dapače i među njima nalazimo individue, a među ustašama je jasno izdvojen vođa ophodnje. Ta je osoba također vrijedna pomnijega pogleda. Budući da je imenovan vođom, svakako je blizak Führeru, kojega spominje njegov saveznik Stampfeldorf. Te pomne aluzije naravno nisu bili svjesni komunistički kritičari u vrijeme pojave novele, a koji se mogu pronaći u popisu literature.

Među partizanima također čujemo glasove koji očito pripadaju osobama. Upravo je suprotno sa skupnom silom ideološke pilule koja djeluje protiv mi-pripovjedača. Ta skupna sila nigdje nije imenovana, ona i nije vidljiv subjekt – ali jest neimenovan i vrlo djelatan subjekt. Rečeno znači samo jedno: biva opasnijom u odnosu na dvije skupne sile iz pripovijesti prvoga pripovjedača starca jer se ne smije ni imenovati. Kao da je Bog iz Staroga zavjeta, samo s negativnim predznakom. U tom također biva u srodstvu s moćnim i tajanstvenim negativnim ustanovama iz književnosti XX. stoljeća, mislim na Partiju iz Orwellove *1984* i sud iz Kafkina *Procesa*.

Konačno, nalazimo još jednu suprotnost izraženu dvama skupnim likovima. Učitelj osuđuje njemačkoga časnika Stampfeldorfa, točnije njegov iskaz o tom da Führer spašava od boljševizma pa je time njemačka vojska saveznik. Naglašava također da svaki pošten Hrvat misli kako su se jednoga vruga istina riješili, naime komunizma, ali im se drugi popeo na leđa. Pri tom misli na poslovicu *Viruj Nimcu kako suncu zimsku*. Tako na jednoj strani imamo sve poštene Hrvate, a na drugoj nepouzidane Nijemce. Još ćemo se vratiti ovom binarizmu.

Iznijet ćemo sada u preglednom obliku suprotstavljene likove u noveli.

- Starac pripovjedač: skupni lik ustaša / skupni lik partizana
- Mi-pripovjedač: davatelj ideološke pilule
- Učenik ustaša spašavatelj: skupni lik ustaša
- Učenik partizan komesar, spašavatelj: skupni lik partizana
- Starac pripovjedač: njemački časnik Stampfeldorf
- Starac pripovjedač: supruga
- Učenik ustaša i spašavatelj: Zapovjednik ustaške ophodnje
- Učenik partizan i spašavatelj: narodni sud
- Svi poštteni Hrvati: Nijemci koji su kao zimsko sunce

Moguće je naravno oprjeke i drukčije postaviti, no uvijek ćemo dobiti jasne parove koji će svjedočiti o osnovnom postupku središnje inteligencije

koji se temelji na umnožavanju početnoga elementa. Na taj način novela naravno pokazuje tendencije rasta prema pripovijetci, pa i prema romanu, što naravno ne dosiže, no ukazuje na postupak kojim bi se to moglo postići. Umnožavanjem se također cijeli svijet i sva vremena prikazuju poprištem sukoba dobra i zla. Novela univerzalizira svoje poruke.

2. Pripovjedači i red kazivanja

Pripovijest starca učitelja otvara novelu meditacijom o smrti. Bliže je osamdesetima nego sedamdesetima, pa razmišlja o kraju života smirenije no što bi to činila mlađa osoba, a ističe da je čitao kako bi na drugim planetima moglo biti i života bez smrti. Govori nadalje kako bi bilo dobro da možemo sami izabrati čas, bez boli i činjenice da nakon smrti s čovjekom postupaju kao da je stvar. Čini se da je sve priprema za ono bitno, naime kazivač tada govori da je i starost neizvjesna, pa naviješta kako bi se moglo dogoditi da i on umre u mukama, a onda spominje i to da bi moglo biti rata. Riječ je naravno o proroštvu, koje je inače omiljen simbol pjesničkoga dijela opusa Dubravka Horvatića, o kojem je kritika višekratno pisala (usp. Slavić, 2011, 268 – 272). Tek nakon što je sve ispriповijedano, postajemo svjesni da je pogibao od smrti nekada bila povezana sa skupnim silama, pa bi otuda smrt mogla opet doći, upravo u budućnosti. Nadalje, kako ljudi nakon smrti postupaju s mrtvim tijelom kao da je stvar, tako su sa živim ljudima postupale dvije neimenovane skupne sile. Dapače, tako postupaju i skupna sila koja mi-pripovjedaču daje svoju ideološku pilulu. Sve su te tri skupne sile nalik smrti koje ljude tretiraju kao stvari.

Nakon uvodnoga nastupa s meditacijom o smrti, javlja se skupni mi-pripovjedač koji tumači ukupnu pripovjednu situaciju. Njegovo društvo češće dolazi k starcu koji im pripovijeda o svojoj mladosti, a ono što iznosi suprotno je već spominjanoj ideološkoj piluli, znači da i ta pilula, točnije oni koji ju nameću društvu, imaju svoju pripovijest. Starac međutim pripovijeda onako kako mu se je dogodilo. Time je njegova pripovijest suprotstavljena zamišljenoj pripovijesti obilježenoj ideološkom pilulom.

Treći dio predstavlja povratak temeljnomu pripovjedaču starcu i on iznosi ključne događaje iz Drugoga svjetskoga rata – osnovne smo događaje već iznijeli, a riječ je o količinski najvećemu dijelu novele.

Sâm kraj novele opet pripada mi-pripovjedaču koji govori da se društvo vraća iz starčeve kuće, te da su omamljeni, ali ne od vina i od neobično visoke temperature, točnije vremena. Kraj time biva višestruko otvorenim jer skupni pripovjedač ne daje završnu riječ pripovjedaču seljaku i učitelju koji je bio počeo pripovijedati – a ni sâm ne kaže od čega su bili on i njegovo društvo ošamućeni. U noveli znači djeluje ustroj uokvirene

pripovijesti – *Rahmenerzählung* – no okvir nije i formalno zatvoren. Obilježje bi moglo biti povezano upravo s načinom građenja novele koja umnožava s inačicama, pa bi poručivalo da će se postupak nastaviti i u budućnosti, znači da borbi protiv zla nema kraja.

Između staroga učitelja pripovjedača i mi-pripovjedača djeluje usporodnost koju valja istaknuti, i koja je znak drugih bliskosti. Učitelj je očito bio skoro bez svijesti kad su ga ustaše namjeravale strijeljati jer ne zna je li vikao, možda plakao, jesu li ga silom dovukli do zida ili je sam spokojno dokoračao do njega – dapače, postao je svjestan potrebe za povraćanjem i toga da mu srce tuče kao bubanj tek kad mu se spas približio. Kad ga žele strijeljati partizani opet stoji u polunesvijesti kraj istoga zida. Mi-pripovjedač također je ošamućen na kraju cijele novele.

3. Događaji: umnožavanje i obzor pokreta

Ponavljanja u događajima bivaju u međuodnosu s likovima koji se opetuju, zapravo umnožavaju kako smo to prije tumačili. Ustaška kratka optužba za uhođenje u korist partizana i brza izvedba pred streljački stroj slična je partizanskomu narodnomu sudu, optužbi za špijunažu u korist Nijemaca i streljačkomu stroju koji čeka. Ali, opet ima razlika. Partizanski sud ima u svojoj proceduri više sličnosti s pravim sudom, pa i osuda koja uz smrt govori o konfiskaciji imovine te o gubitku građanskih prava nalikuje na odluke donesene nakon pravih sudskih procedura. Činjenica je međutim da ove nadopune ne govore u prilog poštenju drugoga suda, naprotiv, u nabranju konfiskacije i gubitka prava ustvari se drugi sud još i teže optužuje od strane pripovjedača.

Partizanski se postupak također opetuje, samo što drugi put, nakon intervencije partizana spašavatelja, uvažavaju sve tuženikove argumente. Spas što dva puta dolazi u posljednji čas, pred strojem za strijeljanje također biva sličnim.

Korisno je pogledati moguću sličnost nekih simbola koji se tiču upravo događaja, dapače samoga načina kojim se pripovijeda. Sličnost ću ovdje izvesti na temelju sličnosti starca pripovjedača i skupnoga mi-pripovjedača. Starac pripovjedač ne želi govoriti s Nijemcima njemački dok su u njegovoj kući i dok se goste, iako zna njemački. Stampfeldorfu ipak odgovara njemački – kad mu kazuje da smo se s njima riješili jednoga vruga, ali nam se je drugi popeo na leđa – jer na kraju svoje tirade govori da mu je to zadnja riječ na njemačkom. Ni u zatvoru, pa ni da ga muče kako oni to znaju, ne će govoriti njemački. Tada Stampfeldorf upliće u razgovor ideologiju, naime kazuje da se Nijemci bore s Hrvatima kao saveznici protiv boljševizma.

Odnos starca pripovjedača i njemačkoga časnika Stampfeldorfa usporidiv je s odnosom između mi-pripovjedača i davatelja ideološke pilule. Kako učitelj starac ne želi prihvatiti Stampfeldorfovo tumačenje stvarnosti, koje je naglašeno ideološko, tako ni mi-pripovjedač ne želi prihvatiti tobožnju ideološku istinu koju pružaju davatelji ideološke pilule. Nadalje, kako starac pripovjedač ne želi govoriti njemački, tako skupni mi-pripovjedač ne želi izravno kazivati tko su ti što daju pilulu, dapače i ne obraća se izravno njima. Stampfeldorf se morao pomučiti s hrvatskim, a davatelji pilule morali su se potruditi s umjetničkim jezikom koji je neizravno rekao davateljima pilule da su partizani bili vrlo slični ustašama. Kako se starac kazivač okreće od Stampfeldorfa, i čeprka žaračem po ognjištu dok ovaj govori, tako se i mi-pripovjedač okreće od ideološke pilule – i dolazi upravo starcu seljaku kako bi slušao njegove pripovijesti.

U sceni iz učiteljeva doma ima još okolnosti koje izgledaju važnima za poruke što ih tekst brižno producira. Stampfeldorf ipak dopušta raspravu, na teške optužbe starca koji je učitelj i kazivač on ne odgovara nasiljem, nego iznosi tvrdnje i za njih dokaze. Nema naznaka da je došlo do uporabe sile. Partizanska je strana ustvari teško optužena time što nema odgovarajuće slične polemike na suprotnoj strani. Kao da je starac pripovjedač šutke rekao da bi tako nešto bilo nemoguće izvesti bez kazne. Na razini odnosa mi-pripovjedača i davatelja ideološke pilule jasno je da su oni zapravo bliski osobama izvan teksta koji su novelu bili zabranili, i time su pali u njezinu klopku: s njima se ne može razgovarati, a sa Stampfeldorfom se moglo.

Možda je cijela pripovijest što ju kazuje okvirni mi-pripovjedač istina koja je upućena nasljednicima partizanske strane, onima koji daju neželjenu ideološku pilulu što osigurava podobnost. Ako to jest tako, onda je skupni mi-pripovjedač u relaciji prema još dvama likovima iz starčeve pripovijesti. Ustaša spašavatelj morao se sukobiti s ustašama koje su htjele strijeljati, a partizan spašavatelj morao se sukobiti s partizanima koji su htjeli strijeljati. Oba su pozitivna lika bili učiteljevi učenici, oba su naučila nešto od njega, konkretno o društvenoj pravdi i domoljublju. Mi-pripovjedač i cijelo njegovo društvo također su učenici koji uče u školi starca učitelja i pripovjedača. On ih uči tomu što je istina. Već se na početku govori o tom da je učitelj kazivao kao što je i doživio, što je vrlo slično istini kao onom što je adekvatno zbilji.

Učenik ustaša i učenik partizan spasili su život učitelju pomoću istine kojoj ih je nekada bio naučio i koju su suprotstavili skupnim likovima partizana i ustaša. Učitelj starac spasio je na neki način mi-pripovjedača od skupnoga lika davatelja ideološke pilule. Što mora činiti skupni mi-pripovjedač s istinom koju je od starca pripovjedača naučio? Jasno je da mora

svjedočiti, i to mora činiti pred davateljima ideološke pilule, kako su i dobri ustaša i dobri partizan to morali činiti pred svojim ideološkim moćnicima. Hoće li skupni mi-kazivač svojim iskazom nekoga spasiti? Ako je sličan prethodnim učenicima, onda to jest tako.

Usporednosti događaja i aktera iz starčeve pripovijesti i događaja iz okolnosti što ih iznosi mi-pripovjedač nose još jedno značenje. Zlo koje je djelovalo među skupnim likovima ustaša i partizana slično je zlu što daje ideološku pilulu. Time tekst poručuje da zlo nije poraženo, da se naprotiv umnožava i univerzalizira. Sličnu pojavu imamo u Shakespeareovu *Kralju Learu*, kad se nesretni kraljev usud opetuje u nesretnom usudu grofa Glouceстера. Značenje govori da zlo s Learom nije slučajno, nije tek jedan i neponovljiv događaj, nego je cijeli svijet prožet zlom. Zle sestre Goneril i Reagan nisu iznimke, jer zli Edmund potvrđuje da su one pravilo. Davatelji ideološke pilule jasno svjedoče da skupni likovi partizana i ustaša, ili barem vođa ophodnje i sudci narodnoga suda, nisu bili iznimke.

Navedeni događaji odražavaju se i u pokretima likova. Upravo putovanja, iako kratka, i ovdje bivaju duboko povezana s pripovijesti i razvojem događaja. Pripovjedač starac na početku govori o smrti i izriče želju kako bi bilo dobro znati za neko skrovito mjesto koje nitko drugi ne bi našao – očito bi se želio tamo povući prije smrti i na miru umrijeti, kako to čine golubovi. Pripovjedač zapravo želi otići u smrt, a govori o putu i o pokretu.

Mi-pripovjedač govori da su oni često dolazili k starcu, privučeni upravo njegovim kazivanjima. Oni dolaze njegovu domu, kako govori mi-pripovjedač. Ako starac odlazi, netko mora stati na njegovo mjesto, biti u domu.

U pripovijesti koja je temelj za novelu, starac kazivač govori o nizu svojih kratkih putovanja. Nakon svađe s njemačkim časnikom, ide u šumu k partizanima koje traži, ali ga hvataju ustaše. Suprotno tomu, partizani će poslije doći k njemu i oni će njega odvesti. Konačno, skupni mi-pripovjedač govori na kraju novele o tom da se njegovo društvo vraća, a jasno je da se vraćaju doma. U noveli tako imamo starčev put i potragu za partizanima i nagli obrat jer nalazi ustaše. Nakon toga se vraća doma. Tada opet odlazi, dapače na isto mjesto gdje su ga ustaše htjele ubiti, ali ovoga puta prisilno. Biva jasnim da se i vratio doma nakon što ga je partizanski narodni sud oslobodio. Ovomu valja dodati još dva puta. Iz razgovora s Nijemcima doznajemo da se je učitelj bio školovao u Grazu, znači da je bio prije početka događaja iz novele na putu. Konačno će nakon događaja opet ići na put – u smrt.

U starčevim putovima zanimljiv je element dragovoljnosti odnosno prisile, koji smo već spominjali glede hrane koju je pružao dvjema stranama,

i trima vojskama. Partizanima odlazi dragovoljno, nakon svađe s njemačkim časnikom. Međutim kad oni dolaze k njemu, odvlače ga preko njegove volje.

Skupni mi-pripovjedač također po svojoj volji odlazi od kuće i dolazi starcu pripovjedaču, a onda se opet po svojoj volji vraća doma. Tumačeni umnoženi događaji i pokreti likova što tvore pripovijest nisu naštetili njezinoj jasnoći – tekst biva iznimno protočnim i uzročno-posljedične sveze među zbivanjima omogućuju čitljivost.

4. Mjesta

Već smo rekli da je samo mjesto na kojem učitelj živi zanimljivo jer se nalazi na ničijoj zemlji, znači da u njemu ima obilježja obiju strana. Neka su obilježja posve neželjena, jer učitelj ne želi slušati što mu govori Nijemac Stapmfeldorf i ne želi naravno poći na sud što mu ga priprema partizanska strana.

Učitelj kazivač biva dva puta izveden pred streljački stroj na istom mjestu, riječ je o bunkeru. Isto mjesto dvaju pokušaja strijeljanja biva znak koji govori da su dvije skupne osobe što pokušavaju strijeljati slične. Time se međutim također upućuje na sličnost onih koji spašavaju učitelja: gledajući s razine funkcije u pripovijesti, riječ je o istim ulogama.

Učitelj koji je govorio o slobodi biva u velikoj blizini zgrade koja može braniti slobodu, ali može biti i u službi zla. Možda novela poručuje da se svoje može braniti bunkerom, ali se može braniti i onako kako to čini učitelj, i još više kako čine njegovi učenici koji ga spašavaju pred tim bunkerom. Može se braniti odlučnim svjedočanstvom za istinu. Ovu je pouku izvukla središnja inteligencija, bliska drugomu mi-pripovjedaču, koja je novelu objavila i tako svjedočila pred davateljima ideološke pilule.

Učitelju stalno netko dolazi na njegov posjed koji se nalazi kraj šume. Posjed je očito imućan jer pruža puno hrane, kako smo rekli više no što obitelji treba. Tijekom rata na posjed dolaze partizani, ustaše i Nijemci koji žele hranu. Nijemcima govori i što misli o njima, no oni ga ne ubijaju i nisu prema njemu nasilni. Nakon rata dolaze mu pripadnici skupnoga mi-pripovjedača.

5. Vremena

Prihvatit ću ovdje Tomaševskijevu raspodjelu fabule i sižea po kojoj je siže slijed kojim su događaji izneseni u djelu, a fabula bi onda bila red kojim su se ti događaji mogli zbiti u stvarnosti (usp. Tomaševski, 1998, 13 – 14). Iznijet ću neke bitne događaje u pretpostavljenom fabularnom slijedu, kako bih time pokazao što pripovjedači žele poručiti upravo određenim redom, a poslužiti ću se ratovima kao orijentirima koji pomažu čitatelju.

Prije Drugoga svjetskoga rata: Učitelj govori svojim učenicima o društvenoj pravdi i domoljublju

1. Za Drugoga svjetskoga rata: Partizani i ustaše žele ubiti učitelja
2. Za Drugoga svjetskoga rata: Učenik ustaša i učenik partizan spašavaju učitelja od smrti jer cijene ono što im je on bio govorio
3. Prije novoga rata: davatelji ideološke pilule traže podobnost od mi-pripovjedača
4. Prije novoga rata: učitelj govori primateljima pilule koji su ujedno mi-pripovjedači o tom što mu se dogodilo u prošlom ratu
5. Prije novoga rata: mi-pripovjedači odlaze i bivaju ošamućeni

Glede vremena valja istaknuti podudarnost ratnoga doba u kojem se ključni događaj zbio s vremenom mira u kojem učitelj kazuje što mu se dogodilo te u kojem skupni pripovjedač govori kakva je njegova situacija. Pojedincu učitelju suprotstavljaju se u ratu kolektivni likovi partizana i ustaša, a spašavaju ga pojedinac ustaša i pojedinac partizan. Skupnomu pripovjedaču nameću se davatelji ideološke pilule, a spašava ga pojedinac učitelj svojom pripoviješću.

Mjesto i vrijeme upravo su savršeno povezani: učiteljevo je imanje na ničijoj zemlji, znači između dviju zaraćenih strana. Vrijeme kad pripovijeda svojim gostima ustvari je također vrijeme između dvaju ratnih sukoba. Možda je ovo slučajnost sa stajališta središnje inteligencije koja je novelu pisala prije 1974. i time prije Domovinskoga rata. Ali, nije slučajnost sa stajališta tumača iz godine 2019. Vjerojatno bi oni koji se zalažu za Derridine teorije o tom kako značenje nije nikada dokraja definirano našli ovdje dokaze za svoje zamisli (usp. Derrida, 1986,197; usp. Cuddon, 1988, 225).

Iz današnje perspektive ono što smo nazvali novim ratom biva Domovinski rat. Prethodni rat lako je locirati već nazivima ustaša, partizana i Nijemaca koji se rabe u samom tekstu. Učitelj kazivač koji je star kad govori drugim slušateljima, skupnomu mi-kazivaču, kao da ih priprema za novi rat jer je izravno rekao da bi rat mogao doći. Dapače naviješta i svoje muke, pa i smrt. Ono što kazuje svojim slušateljima biva poruka o sličnosti i razlikama. Prvo, koliko god smo uvjereni da je „naša” strana prava i duboko različita od „drugih” moramo se čuvati jer bi nam zla djela mogla pokazati sličnost. Nadalje, moramo znati da svi s druge strane nisu isti. Konačno, uvijek ima osoba koje zaslužuju milost i spas i uvijek ima hrabrih ljudi koji mogu preuzeti ulogu spašavatelja.

Sagledat ćemo još jedan aspekt odnosa vremena i pripovijedanja. Starac učitelj i pripovjedač govori na početku o svojoj budućnosti, naime kazuje slušateljima da ga čeka smrt i možda novi rat. Nakon toga skupni

mi-pripovjedač govori čitateljima o svojoj sadašnjosti, prije svega o tom da u njegovu životu i vremenu djeluje neimenovana sila koja pruža ideološku pilulu i očekuje podobnost, točnije pravovjernost. Zatim starac učitelj pripovijeda o svojoj prošlosti, koja nalazi podudarnosti sa sadašnjošću mi-pripovjedača jer ga u njoj žele usmrtniti dvije skupne ideološki moćno obojene sile. Na kraju imamo opet mi-pripovjedača koji govori još jednom o svojoj sadašnjosti, ali sada se referira na sebe sama, jer govori o omamljenosti koja nije od vina ni od vremena. Teško je reći ima li njegova, ili njihova omamljenost dodira s blizinom smrti koju spominje učitelj.

Učenici spašavatelji svojim su svjedočenjem spasili bivšega učitelja pripovjedača u prošlosti. Učitelj pripovjedač spašava svoje slušatelje, mi-pripovjedače u sadašnjosti, jer im govori istinu nasuprot davateljima ideološke pilule. Koga spašava mi-kazivač, blizak središnjoj inteligenciji? Spašeni mogu biti samo čitatelji u budućnosti, oni su njegova publika. Prešutna misao govori da će uvijek biti nazočna neka skupna sila koja pruža ideološku pilulu – samo što će se pilule mijenjati.

Multiplikacija vremena također usložnjava osnovnu Flakerovu postavku iz definicije novele koja govori o jednom vremenu. Jedan krug iz prije spomenute metafore o noveli tako se umnožava u drugi krug, onda u više krugova. Ali, ova relativna složenost biva u Horvatićevoj umjetnini opet jasnijom, ne zbunjuje i ne opterećuje iako obogaćuje značenje.

6. Biblizmi

Likovi iz novele mogu izgledati plošnima u smislu koji uvodi Edward Morgan Forster, jer nas ne iznenađuju previše (usp. Forster, 1973, 73), ili možemo reći s Edwinom Murom da oni ne bivaju dramatskima jer se ne razvijaju (usp. Muir, 1967, 141). S druge strane, njihova je slojevitost, koliko god bila statičnom u vremenskom smislu, ipak bogata. Držim da biblizmi uvelike doprinose toj pojavi – što se najviše odnosi na glavni lik staroga učitelja pripovjedača.

Biblizmi su u noveli vidljivi na najjednostavnijoj razini zaziva Božjega imena u času kad učitelj biva skoro strijeljanim i kad se ustaša spašavatelj poziva i na Božju pravdu. Ako su te pojave tumačive na razini običaja, spomen vruga uz oznake nacista i komunista, točnije boljševika, u času kad se učitelj svađa s časnikom Stampfeldorfom, upućuje na oprez. Učitelj, naime, kaže da su se s Nijemcima oslobodili jednoga vruga, a onda im je došao drugi. Dapače, vrug se spominje i pri opisu razgovora između učitelja i vođe ustaške patrole, a nazočan je i kod drugoga suđenja, onoga što su ga organizirali partizani. Takva je diskretna uporaba riječi vrug inače star postupak u književnosti, a javlja se redovito u velikih umjetnika. Rabi

ju Tolstoj u *Ratu i miru* u razgovoru između Dolohova i Anatola Kuragina koji upravo namjerava zavesti i oteti Natašu. Oznaka je stalna, iako opet nenapadno pružena uz lik antagonista Blažića u Budakovu *Ognjištu*.

Sâm učitelj biva nositeljem posebno važnih biblizama. Krist je naime bio rabbi, učitelj, u pozitivnom smislu posebno u Ivanovu evanđelju: *Isus se okrenu, pa ih upita, kad vidje da idu za njim, „Što vi tražite?” A oni mu odgovoriše: „Rabbi (to znači Učitelju) gdje boraviš?”* (Iv 1,39).

„Rabbi” – odvratu mu Natanael – ti si Sin Božji. (Iv 1,39).

On noću dođe k Isusu te mu reče: „Rabbi, znamo da si od Boga došao kao učitelj, jer nitko ne može činiti čudesa koja ti činiš ako Bog nije s njim.” (Iv 3,2).

Riječ rabbi čujemo i u Ivana 3,26 i 6,25. Oni koji su se odazvali Kristovu pozivu zovu ga i u Markovu evanđelju učiteljem (Mk 4,38; 9,5.38; 13,1...). Tako mu se obraćaju oni što mu pristupaju dobronamjerno i traže zdravlje (Mk 10,17; Lk 9,38...), ali ga tom riječju oslovljavaju i farizeji te pismoznanci koji bi ga htjeli uhvatiti u riječi (Mk 12,14; Mt 12,38...) (usp. Dugandžić: 461 i drugdje).

Krist je kazivao u prisposodobama, na primjer o ljulju (Mt 13,24), o gorušičinu zrnu (Mt 13,31), o kvascu (Mt 13,33), o blagu i biseru (Mt 13,44), o mreži (Mt 13,47). Moguće je tako i veliko učiteljevo kazivanje o tome kako je uhićen, osuđen, zamalo strijeljan, ali ipak spašen – shvatiti kao pouku s prenesenim značenjem što ju kazuje svojim slušateljima, koji su u noveli zapravo skupni mi-pripovjedač. Naime, ako je nekada bilo moguće spašavati, moguće je i sada i moguće je u budućnosti.

Učitelj iz Horvatićeve novele ima još jednu kristovsku osobinu, naime on hrani ljude. Ne samo da pruža hranu u obliku slanine, pura i kruha svim vojskama koje to od njega traže. On ponizno trpi zadirkivanja u svojoj vlastitoj kući, kad mu kazuju da je u njega bolje nego u hotelu „Esplanade” u Zagrebu. Učitelj šalje hranu i u Zagreb, i stoga biva ukorenim jer da hrani bandu, slično će govoriti i suprotna ideološka skupina.

Među poznatijim Kristovim čudima svakako biva i ono s umnažanjem hrane, koju je dao gladnima kad je po Pismima nahranio pet tisuća muškaraca: *Tada Isus uze kruhove, zahvali Bogu, pa ih dade onima koji su posjedali. Od riba isto tako, dade im koliko su htjeli.* (Iv 6,11). Izvješća imamo i u sinoptičara: Mt 14,13-21; Mk 6,32-44; Lk 9,12-17.

Slušatelji iz društva mi-pripovjedača dolaze učitelju pripovjedaču najviše zbog njegovih pripovijesti. Ali, on im daje i vino, kako je i Krist svojim učenicima dao da piju vina i time je ustanovio euharistiju. Moramo podsjetiti da je Kristova krv prolivena za oprostenje grijeha (Mt 26,28), a ona je krv Saveza. Govori li učitelj pripovjedač da su ljudi grješni, a da će

slušatelji biti u savezu s njim ako budu govorili i činili kako je on činio i kazivao? Nema izravnih naznaka takvih uputa, nego slušatelji jednostavno piju njegovo vino.

U ovom surječju korisno je ispitati i razgovor s njemački časnikom Stampfeldorfom. Dok mu ovaj kazuje da ne želi govoriti njemački, iako znaju da je studirao u Grazu i dobro govori njemački, učitelj čini znakovite geste, naime čepрка ožegom po žaru (44). Čini se kao da doziva zgodu iz Ivana, kad je u 8. poglavlju zaštitio preljubnicu koju su htjeli kamenovati:

Mojsije nam je u Zakonu naredio da takve žene kamenujemo. A što ti veliš? To su rekli da ga stave u nepriliku, kako bi ga mogli optužiti. A Isus se sagnu i poče pisati prstom po tlu. (Iv 8,6).

Svi biblizmi upućuju nas da pozornije pogledamo i sam prizor kad je učitelj u noveli uhvaćen, izveden pred sud i skoro strijeljan. Učitelju seljaku i pripovjedaču partizani sude, kako se nekada sudilo Kristu, koji je bio učitelj, davao je hranu i učio je u prisposobama, u pripovijestima s prenesenim značenjem i porukom. Horvatićeva novela ne slijedi u cijelosti biblijski predložak, naime Kristovi učenici su se, prema Marku i Mateju, razbježali (Mt 26,56), dok Luka nema taj motiv. U Ivana Krist nije sam, jer su pod križem njegov ljubljani učenik, majka, sestra njegove majke, Marija Kleofina i Marija iz Magdale. Ako je u Horvatićevoj noveli slika ljubljenoga učenika onaj učenik koji je učitelja pripovjedača spasio, taj čini svakako puno više od ljubljenoga učenika. Horvatićev učitelj naime biva spašenim.

Dobro je promotriti i čas u kojem učitelj kazivač govori društvu koje je obuhvaćeno zamjenicom „mi” kojom se služi taj skupni pripovjedač. Učitelj naime govori o tom da mu dolazi smrt, on je čovjek u vrlo visokim godinama i konačni je događaj pred njim. Ako nešto uopće kazuje u tako odlučnom času, onda to što govori mora biti posebno važno i za njega samoga i za one koji slušaju. Tomu času koji je blizu smrti podudarno je i doba godine u kojem učitelj govori, jer je riječ o jeseni, tradicionalno bliskoj smrti, dapače i samo ime mjeseca, listopad, podsjeća na rečeno. Učitelj, možda, želi poručiti da je istina jača od ideoloških laži i da je hrabro svjedočenje jače od smrti. Tako je i istina koju je izrekla središnja inteligencija jača od smrti koju je zastupala „ideološka pilula”. No, ta je borba dobivena, a rat se nastavlja. Ili možemo reći da je rat gotov, ali stoljetni sukob traje i traje. Čujmo sada kako Horvatićev subjekt govori o istini i borbi u pjesmi *Duša na stratištu* iz zbirke *Neprohodne magle: Poniženi sve do ruba neživota / hoćemo li ikad iznaći način / da zbacimo taj smradni teški teret / s pleća / da životom punim opet bismo živjeli / disali punim plućima / u istini, jedinoj osveti /*.

7. Hrana

Vidjeli smo već da hrana igra važnu ulogu u ovoj noveli. Hranu manje ili više preko volje pruža učitelj svim vojskama koje mu dolaze u ratnom dobu. Hranu šalje i sinu u Zagreb za Drugoga svjetskoga rata, a stoga sin biva ukorenim jer da dobiva pošiljke od *one šumske bande*. Nakon rata, nova ga vlast optužuje da je hranu slao u Zagreb *banditima*. Hranu, ovoga puta kao vino, daje i slušateljima svoje ključne pripovijesti za vrijeme između dvaju ratova – to čini dragovoljno i time svoje slušatelje označene s „mi” stavlja u blizinu svojega sina. Oni su u posebno zanimljivu položaju, dapače jedinstvenom u cijeloj noveli, naime jedini dobivaju hranu protiv svoje volje jer ih netko neimenovan, očito ideologijom obojena sila, hrani ideološkom pilulom. Uzeti tu hranu znači steći pravovjernost, misli se prije svega na podobnost, time oni koji bi ju odbijali bivaju od strane režima negativno označeni. Ipak, učitelj kazivač nije osoba koja hranu samo daje, on ju također i odbija. Prvi se puta to događa kad ga pokušavaju strijeljati, a njemu se je počelo povraćati. Vjerojatno i time uči svoje slušatelje, mi-pripovjedače, pa im neizravno govori da ispovraćaju onu ideološku pilulu. Motiv povraćanja tako znatno dobiva na važnosti, a zapravo središnja inteligencija s njim čini ono što i s nizom drugih motiva: umnožava ih, ali ostaje jasnom.

8. Tragika i komika

Starac pripovjedač zapravo pripovijeda o dvama vrlo sličnim događajima u kojima je tragedija izbjegnuta u posljednji čas. Žanr u kojem se smrt ili neko drugo možda i gore zlo na samom kraju iznenada promeće u dobro zove se melodrama. Prauzor je na zapadu *Knjiga o Jobu*, kad Jahve na kraju vraća sva dobra koja je dao čovjeku kojega je zapravo iskušavao, preko svojega posrednika Sotone. Na svjetskoj pozornici znameniti su umjetnici melodrame Goethe s drugim dijelom *Fausta* te Dostojevski u *Zločinu i kazni* i *Braći Karamazovima*. Naravno da je ključni problem što ga središnja inteligencija ovakvih djela mora riješiti povezan sa sladunjavošću koja izbija iz nenadana sretna kraja. Biblija rješava problem tako što je riječ o lažnom sretnom kraju – Jahve je izgubio okladu sa Sotonom, Job ga je u nevoljama zapravo prokleo. Jobu je sve vraćeno u gesti koja samo priznaje poraz i pokazuje velikodušnost glavnoga gospodara. Trag koji je ironičar ostavio biva ime jedne od novih Jobovih kćeri – ime je blisko šminki, točnije rogu pomasti za oči. Ustvari je ovaj kraj sličan tobožnjemu dobru koje je nastupilo na kraju Kafkine *Preobrazbe*. Goethe uvodi i elemente humora, možda i burleske pa njegovi anđeli i doktori teologije koji spašavaju dušu

grješnoga Fausta imaju ulogu u komici, iako je *happy end* nedvojbjen, i rado kritiziran jer je Faust kao teški grješnik brzo spašen. Dostojevskijevi romani redovito su puni teških psiholoških i socijalnih okolnosti u koje likovi zapadaju, a to se ne smanjuje ni sretnim krajevima – središnje se inteligencije dvaju velikih romana pretvaraju kao da se ništa bitno nije promijenilo nabolje. Likovi kao da nisu dokraja svjesni strašne pogibli u kojoj su se nalazili i sreće koju bi morali osjećati time što su živi.

Horvatićev starac pripovjedač vješto spominje mogućnost humora oko opetovanoga strijeljanja, ali kazuje da njemu onda nije bilo do smijeha. Starac je spašen dva puta, no na početku cijele svoje pripovijesti, i nakon svega što je proživio, govori da ga čeka smrt. Je li ta konačna smrt nekako u srodstvu s onim dvama smrtima koje su ga skoro snašle? U obzoru postupka koji umnožava, rekli bismo da sigurno jest. Je li njegova skora smrt samo posljedica biologije, jer ima blizu 80 godina? Vjerojatno nije, jer on sâm govori o mogućnosti novoga rata i mučenja. Tko će ga tada spasiti od smrti? Samo slušatelji, koji su zapravo drugi mi-pripovjedači. Ako oni nastave pripovijedati, onda njegova smrt ne će biti uzaludnom. Ako zašute, prestrašeni davateljima ideološke pilule koji su nasljednici skupnih likova nasilnih partizana i ustaša, onda bi to bila njegova konačna smrt. Ili smrt nekoga drugoga učitelja, pa i samoga Učitelja? Novela je međutim objavljena – što ne znači da je borba gotova, jer ima puno novih davatelja ideoloških pilula, koji će učiniti sve da nas unište.

Komika je ovdje nazočna u nizu motiva, pa tako sami opetovani događaji vuku ugođaj prema tomu, barem je tako u ovom tekstu. Katkad se opetuje izraz, pa obje strane imenuju svoje protivnike bandom, odnosno banditima. Izbor riječi također bi mogao vući na humornu stranu, jer se recimo svi pripadnici vojski koje se goste u učiteljevoj kuću imenuju *gladnicima*. Spomen hotela „Esplanade”, s kojim se uspoređuje gošćenje na učiteljevu imanju, pa onda imenovanje hrane u obliku purana i slanine također govore o elementu komike. Takav ugođaj stvara i izbor riječi: *Prežderavaju se i beozbrazno ti kade...* Posebno je uspjela humorna uporaba partizanskoga pozdrava: *I smrt fašizmu, sloboda narodu, narodni sud me osudi na smrt streljanjem*. Prikazanim laganim humorom novela podsjeća na žanrovski uzor, naime Boccaccia koji i u najmračnijim djelima iz *Dekameron*a unosi nešto smijeha. Ali, Horvatićeva novela svojim blagim komičnim začinom ujedno odaje počast i hrvatskomu prvaku žanra, naime Matoševu *Kipu domovine leta 188**

9. Razgovori i govori likova

Protočnost pripovjednoga teksta može biti ugrožena razgovorom likova. Središnja inteligencija Horvatićeve novele ovomu se je uklonila pomoću nekoliko stilskih postupaka. Prvi se sastoji u tom da se početci govora ne označuju uvijek dvotočkama nego su jednostavno uklopljeni u glavni dio teksta. Na početku većih govorenih cjelina koje kazuje starac pripovjedač istina vidimo crtu ispred iskaza. Dijelovi koje kazuje mi-pripovjedač nisu tako označeni, pa je time signalizirana i veća blizina pretpostavljenoj središnjoj inteligenciji djela.

Horvatić uspješno rabi slobodni neupravni govor i to kad učitelja pripovjedača zarobljavaju ustaše, pa se njegov iskaz neosjetno i glatko pretapa u govor vojnika. Mjestimično imamo i upravni govor, ali opet neoznačen crtom tako da ne smeta tijeku teksta:

Ne pitaju oni tko si, nego od kada šuruješ s partizanima, što si im sad nosio, gdje su se utaborili, što kane napasti, a ja ih kumim da pogledaju moje dokumente, da vide tko sam i što sam. Znamo mi partizanske smicalice, veli jedan, imate vi, lopovi, na tisuće iskaznica, a jedna lažnija od druge. Nisam ja nikakav učitelj, zna on to dobro, i neka mu zato ne pričam Markove konake kako proučavam gljive i bilje po brdima. Njega samo zanima i je li točno da će noćas napasti željezničku postaju. Da on ima vremena, krv bih ja pišao i sve njemu potanko ispričao, ali kad im se žuri, šta može drugo nego da me odmah stavi uza zid? Ne će još takvu protuhu voditi sa sobom u kotar, samo bih im otezaao put, pa možda ne bi ni stigli na vrijeme, prije bande. (45)

Iskaz učenika ustaše koji spašava učitelja pred streljačkim strojem biva neupravni govor koji je vješto uklopljen u temeljnu naraciju. Pri kraju njegova iskaza imamo i upravni govor, ali početak opet nije označen crtom ili nekim drugim znakom.

Toga sam postao svjestan tek u onom času kad sam ugledao jednog svog bivšeg učenika, ustašu, koji se odnekud tu stvorio, kad sam ga ugledao kako onima što su me stavili pred zid grozničavo tumači da sam ja najpošteniji čovjek pod kapom nebeskom, da ni on ne bi bio među njima da nema mene, da sam ga je naučio ljubiti domovinu, i neka zato ne izazivaju Boga, neka me puste. Svojom glavom jamčim za njega, reče. Oni su pošutjeli časkom, zgledali se, onda onaj koji mi je prijeto, očito vođa te ophodnje, dadne glavom znak, pa me odvezaše, pustiše.

Korisno je ispitati i razgovor kad učitelju pripovjedaču dolaze partizani kako bi ga odveli i sudili mu, iako on najprije misli da su ga došli noću zavojačiti u svoju vojsku. Na početku središnja inteligencija rabi upravni govor i navodnike, jer želi pokazati da partizani čine i govore ono što su

bili kazivali i drugima koje su bili povelili sa sobom. Time i čitatelj očekuje da učitelja pripovjedača misle primiti u svoju vojsku, pa je iznenađenje uspješnije. Čim je potrebno pokazati brzinu događaja, imamo upravni govor, ali bez ikakvih oznaka.

Jednom traže hranu, drugi put pak zakucaju na prozor kojem mlađem seljaku, pa makar i nije stopostotni simpatizer: „Diži se, družo, nije red da ti spavaš, dok se mi borimo za slobodu!”

(...)

Zakucali tako partizani iduće noći i na moj prozor, kažu: „Diži se!” Hajde, napokon, mislim, bit će čuli za moju nevolju, pa došli po mene. Da povedem konja?, pitam. Ne treba. Da uzmem kakvu staru pušku? Imamo mi, oružja, vele. (46).

Slobodni neupravni govor i upravni govor bez oznaka služe znači protočnosti teksta, a time i njegovoj cjelovitosti, kompaktnosti – doprinose ugođaju brzine zbivanja i onda unosu iznenadnih obrata.

Središnja inteligencija zna također na upit prvoga lika odgovoriti kratkom replikom drugoga lika, što sadrži dio smisla upita, za što je primjer upit i odgovor s puškama.

10. Nijemci i Hrvati

Nijemci u noveli

Kumičić u *Uroti zrinsko-frankopanskoj* često rabi poslovicu „Viruj Njmcu ka suncu zimsku”. Slična je rečenica također bila izgovorena u dokumentarnom filmu o kardinalu Alojziju Stepincu koji se prikazao 10. veljača 2019. na prvom programu HRT-a, s početkom u 20.05. Osobno ju nisam nikada čuo u stvarnom govoru životnih situacija, iako živim na Kvarneru iz kojega je došao i Kumičić, znači u kraju s višestoljetnom i raznolikom tradicijom odnosa s njemačkim elementom. Izreka je upotrijebljena u noveli *Vruća listopadska noć*, a možemo ju motriti s nekoliko stajališta: (a) iz surječja uže situacije u noveli i položaja likova u njoj, (b) iz surječja cijele novele, (c) s apsolutnoga stajališta, (d) s povijesne pozadine vremena događanja u času učiteljeva pripovijedanja, e) s historicističkoga stajališta glede vremena pojave novele. Jasno je da o ovakvoj temi nije posve udobno govoriti ni iz sigurnosti višegodišnjega odmaka te iz perspektive društva u kojem je sloboda riječi daleko od vremena u kojem se Horvatićeva umjetnina pojavila.

a) Na prvoj razini užega surječja scene iz novele, misao prolazi glavom učitelja pripovjedača nakon što mu Stampfeldorf tumači kako je njemačka vojska došla u Hrvatsku kao saveznik u borbi protiv boljševizma.

Njemački časnik govori o Führeru u pozitivnom tonu, a kao gost u tuđoj kući traži da domaćin govori njegovim jezikom. Sa stajališta uvjerljivosti u danoj situaciji, lik učitelja doista bi mogao reagirati kako je prikazano. Riječ je znači o reakciji određenoga lika, ovdje učitelja, u vrlo napetu položaju kad mu stranci koje je ugostio u vlastitoj kući dociraju. Korisno je naglasiti da misao nije uopće bila izrečena u razgovoru za Drugoga svjetskoga rata. Pri tom valja također znati da ni učitelj ni časnik u tom danu nisu mogli znati za sve zločine počinjene do toga časa i nakon njega na dvjema sukobljenim stranama u svijetu. Učitelj je misao glasno rekao tek poslije, kad je sve pripovijedao društvu skupnoga mi-pripovjedača, negdje oko godine 1974. ili prije toga.

b) Sagledamo li surječje novele u cjelini, korisno nam je uvesti razliku između učitelja pripovjedača i središnje inteligencije. Naime, učitelj pripovjedač osuđuje sve Nijemce u svojoj misli, koju isprva ne izgovara naglas. Međutim naglas kaže njemačkomu časniku da su se s njima istina riješili jednoga vraga, ali im je drugi, očito upravo nacisti, sjeo na leđa. Časnik Stampfeldorf prihvaća raspravu s njim, ali ga ne kažnjava u tom času. Učitelj će poslije uvidjeti da bi mogao biti u pogibli od Nijemaca, pa odlazi u šumu, skoro strada od ustaša i zamalo ga ubijaju partizani. Ali, središnja inteligencija nigdje ne pokazuje da mu se je njemačka vojska, a posebno časnik Stampfeldorf, osvećivala zbog oštre polemike. Čini se da središnja inteligencija i tekst prešutno govore da su neki Nijemci bili bolji od nekih ustaša i od nekih partizana. U tom surječju, učiteljeva misao biva prešutno negirana samim ukupnim tekstom i stavom središnje inteligencije.

Tumač novele mora biti svjesnim još jedne pojedinosti iz djela. Naime, ako učitelj govori u jednom dijelu razgovora hrvatski, znači da ga njemački vojnici razumiju, pa je možda riječ o „našim” Nijemcima, o osobama iz Hrvatske. Zanimljivo je pri tom da ime Stampfeldorf podsjeća na ime ribnjaka Stoppeldorf, koji se nalazi između Čepina i Vladislavaca. Samo ime časnika ima poveznica s imenicama pečat i selo, možda središnja inteligencija aludira na zgažena sela.

Scena može pridonositi značenjskomu bogatstvu umjetnine na još jedan način. Učitelj koji podjednako osuđuje i komuniste i naciste mogao bi u svojem odgovoru njemačkomu časniku potajno misliti i govoriti još ponešto i još ponekomu. Naime, kako smo se s njemačkom vojskom što se bori protiv boljševizma riješili komunističkoga zla, a na leđa nam se popeo nacizam, tako važi i suprotno, i to poglavito vrijedi u času dok starac pripovijeda svojim slušateljima i mi-pripovjedaču, negdje pred godinu 1974. Naime, s komunistima smo se istina riješili nacističkoga zla, ali su

nam se upravo oni, komunisti – davatelji ideološke pilule – kao drugi vrag, popeli na leđa.

Recipijentu koji sve ovo sagledava iz pozicije što je desetljećima udaljena od ove situacije, iz društvenoga sustava koji za sebe voli reći da je temeljen na višestranačju, tržišnoj privredi i slobodi medija, jednostavno se nameće sljedeći upit: kakav je to vrag koji nam se je sada popeo na leđa? Zašto se toliko Hrvata i Hrvatice osjeća strancima u vlastitoj zemlji? Zašto odlazimo iz svoje vlastite samostalne Hrvatske? Da ovdje i ne spominjemo Bosnu i Hercegovinu u kojoj hrvatski narod ima manje prava od drugih dvaju naroda.

c) Prosudujući učiteljevu izjavu o Nijemcima i zimskom suncu apsolutnim kriterijima, činilo bi se neumjesnim pretjerivati na ovaj način i cijelu naciju osuđivati na temelju postupka jednoga lika ili jedne skupine. Jer, upravo onaj tko cijeli narod tako osuđuje zbog jednoga čovjeka ili jedne skupine pada u klopku sličnosti sa spomenutim diktatorom. Nisu svi pripadnici sila Antante bili odgovorni za postupke kojima se je njemački narod duhovno ponižavao i gospodarski iscrpljivao nakon Prvoga svjetskoga rata. Nisu svi Nijemci odgovorni za zla djela koje je naredio Führer. Nisu svi Amerikanci i Englezi odgovorni za zla djela koja su naredili oni koji su napalm bombama uništili Dresden i tisuće i tisuće civila u njemu, među kojima mnoge prognanike. Činjenica je da su i Nijemci plaćali upravo zbog nametanja kolektivne krivnje, uostalom bismo i mi Hrvati imali o toj temi dosta toga reći. Dovoljno je znači samo promijeniti imena naroda iz gore navedene misli o zimskom suncu da bismo vidjeli pogrješnost. Novela i govori upravo o tom da nisu svi Hrvati koji su bili ustaše ujedno i ubojice te da nisu svi Hrvati koji su bili partizani ujedno i ubojice.

Učitelj pripovjedač svojom izrekom zalazi u nepouzdanost. Naime u prikazanoj situaciji također stavlja u oprjeku sve poštene Hrvate s Nijemcima kojima ne treba vjerovati. Netko bi se mogao upitati jesu li neki Nijemci i te kako vrijedni povjerenja? Također, jesu li svi Hrvati koji su s pravom vidjeli da nas je Njemačka okupirala bili poštene – oni partizani koji su namjeravali strijeljati učitelja očito nisu. Naravno da nas ovo odvodi do ukupne povijesne pozadine novele.

d) Povijesna pozadina vremena u kojem se odvija razgovor između učitelja pripovjedača i njemačkoga časnika Stampfeldorfa biva naravno složenom, zahtijeva dobru upoznatost s ukupnim događajima na području Banovine, zatim onoga što je hrvatski državotvorni prostor, a i šire od toga. Učiteljeva izjava koja poopćuje u tom bi smislu mogla biti stavljena u surječje zločina za koje je na kraju odgovoran nacizam – recimo u selima podno Mosora i podno Kamešnice, nadomak Sinju u ožujku 1944., ili u

selu Lipa u Primorsko-goranskoj županiji, u travnju 1944. No, valjalo bi znati i činjenicu teškoga progona osoba njemačke nacionalnosti nakon rata, pa je iz istočne Europe, uključujući bivšu Jugoslaviju, prisilno iselilo u Njemačku i Austriju 12 do 14 milijuna ljudi. Njemačka vlada i Crveni križ drže da se broj ubijenih u to doba kreće između 2 i 2.5 milijuna (usp. Kammerer, 2010, 65). Najniže brojke navode 600.000 njemačkih civilnih žrtava u tom dobu i u okolnostima poslijeratnih progona. O razmjerima i podrobnostima nije se puno toga ni znalo do 1990., pa nije o tome nešto mogao znati ni učitelj pripovjedač oko 1974.

e) Historicistička pozadina u smislu vremena i sustava u kojem je novela objavljena također bi mogla pokazati namjere središnje inteligencije djela. Izjavom se ta središnja inteligencija mislila obraniti od mogućih napada komunističke ideologije koja je vladala u dobu i prostoru pojave teksta godine 1974. Tako je, možda, mislila osuditi vođu suprotne strane, pa sebe opravdati od optužbi – u čemu nije uspjela, jer je novela odlukom komunističkih vlasti bila zabranjena.

Učitelj i hrvatski regionalizam

Spomenuo bih ovdje još jednu okolnost koja opravdava uvedbu središnje inteligencije različite od starca pripovjedača, pa i od mi-pripovjedača. Starac naime govori da su ustaše koji su ga zarobili negdje s juga i to zaključuje po njihovom govoru. Suprotno tomu, spasio ga je njegov učenik, koji vrlo vjerojatno nije s juga. Slično je i s partizanima koji ga odvođe i sude mu. Kao da u učiteljevim riječima živi nešto od tipično hrvatskoga obilježja, naime regionalizma koji uzdiže sve svoje i upire prst u druge Hrvate. Horvatić je od toga redovito udaljen, čemu svjedoči cijeli njegov opus – u zbirci *Bašćina* tako ima kajkavsku pjesmu, ali i onu pisanu južnim, uglavnom štokavskim izrazom. Ovdje ne mogu iznositi sve dokaze i elemente u mogućoj polemici, a zainteresirane upućujem na svoj tekst o Horvatićevoj poeziji iz knjige *Peljar za tumače*.

11. *Vruća listopadska noć* i posljedice na Horvatićevu poetiku

Novela *Vruća listopadska noć* objavljena je u časopisu *Encyclopaedia Moderna* u broju 27. za godinu 1974. Okružni sud trajno je zabranio da se tiska 2. studenoga 1974. Glavni urednik Ivan Supek bio je smijenjen, a tajnik Matko Bradarić uskoro je emigrirao da bi ga na kraju u Belgiji ubila komunistička tajna policija UDBA. „Večernji list”, onda naravno u rukama komunista, objavio je neuke i površne, ali pogibeljne prikaze iz pera Dražena Vukova Colića i Andrije Filipovića. Zanimljivo je da u

zbirci *Olovna dolina* iz 1989. nalazimo opasku o knjizi u kojoj čitamo da joj pripada i novela *Vruća listopadska noć*, pa nalazimo i gdje je tiskana, i dobivamo podatak da je zabranjena. Ali, sama novela u toj prijelomnoj 1989. nije moglo biti publicirana. Davatelji ideološke pilule još su bili otvoreno na svojem mjestu.

Burna reakcija na novelu djelovala je na stvaralaštvo Dubravka Horvatića tako što je nakon takva iskustva promijenio neke stileme u poetici svojega novelističkoga stvaralaštva. Željko Vegh kazivao je o tom problemu tijekom simpozija *Hrvatska književnost u doba komunizma* u Križevcima u listopadu 2018. Horvatić je u novelama koje je objavljivao u časopisu Marulić nakon slučaja s *Vrućom listopadskom noći* bio oprezniji u poveznicama sa zbiljom hrvatskoga prostora te bliske ili udaljenije povijesti. Stoga se današnji tumači katkad moraju upustiti u potragu za dijelovima zbilje i povijesti koji ipak jesu pokazani u višesmislenim označiteljima. Novela *Rijeke teku uzvodno* pri tom izgleda znakovitom. U njoj je prikazana teška situacija u srednjoameričkoj zemlji kojom gospodari diktator zločinac. U polutoku Yucatàn moguće je razaznati Jugoslaviju, poglavito u engleskoj inačici imena Yugoslavia. Ime diktatora Borniteza podsjeća na Josipa Broza Tita. Samostan i otok sa zatvorima vjerojatno su Lepoglava i Goli otok. Naslov djela referira se na Titovu izreku po kojoj će prije Sava teći uzvodno nego što će Hrvatska postati samostalna država. Uz to su u pripovijesti bitan element leševi koji plutaju rijekom nakon rata, a dolaze s područja koje je pod nadzorom zloglasnoga Borniteza. Leševi na vodi inače su omiljen motiv Horvatićeve poezije. Nema sumnje u to da su zainteresirani ljubitelji njegove umjetnosti razumjeli aluzije, a o ondašnjim cenzorima ne mogu govoriti.

Olovna dolina koja neizravno pripovijeda o Bleiburgu donosi također mnoge aluzije na nesretnu zbilju i zločine koje je počinila partizanska strana, no nema izravnih imena zločinaca i žrtava. U novelama nastalim nakon Domovinskoga rata, središnja je inteligencija redovito izravnija, pa i dokraja nedvojbena. No, i takav je postupak dao izrazito vrijednih tekstova, pa bih spomenuo ovdje *Zatvoreni krug* iz knjige *Crna zastava*, objavljene 2001.

12. Historicistička glosa

Glavni lik i temeljni pripovjedač novele *Vruća listopadska noć* ima biografsku pozadinu. Evo kako Horvatić piše o svojoj rodbini i o noveli: „Poslije rata upoznao sam rodbinu izvan Zagreba, s kojima se zbog rata nismo viđali. Zapamtio sam osobito jedan bakin imendan, valjda je to bilo u lipnju 1946., na koji su iz Peščenice kraj Siska doputovali teta Ivka, sestra moje majke, i njezin suprug Oto Kratković, oboje učitelji. Stric Oto, kako

smo ga zvali, pričao je čitavo poslijepodne dogodovštine iz rata. Duboko su mi se usjekle u pamćenje pojedine zgode, pa sam ga kasnije, već u mladenačkim godinama, nukao da mi ih opet ispriča. Na temelju njegovih doživljaja napisao sam 1972. novelu „Vruća listopadska noć“, koja je 1974. objavljena u časopisu *Encyclopaedia Moderna* i trajno zabranjena odlukom Vijeća okružnog suda u Zagrebu. VUS je tada pisao da je to „kristalno jasan pokušaj rehabilitacije ustaštva“. O tome sam, uostalom već pisao u članku „Priča o jednoj priči“ koji sam objavio u članku „Zemlja, jezik, tisak“ (1990), pa to ne kanim ponavljati (...)“ (usp. Horvatić 1995, 137).

13. Mjesto *Vruće listopadske noći* u hrvatskoj književnosti

Hrvatska je književnost posebno bogata novelama i pripovijetkama, znači pripovjednim žanrovima kraćim od romana. Sljedeći popis može naravno biti dopunjen i drugim naslovima, no ove držim posebno vrijednima. Nakon Novaka, Đalskoga i Leskovara, Matošev *Kip domovine leta 188** obilježio je prijelaz stoljeća i postavio uzor dolazećemu vremenu. Učinio je to u sažetosti i jasnoći, protočnosti događaja, uvjerljivosti razgovora u narječju, izvrsnim susretima tragičnoga i komičnoga te konačno sa životnim likovima punim skrivene simbolike. Šimunovićeve je *Alkar* nezaobilazan također po mješavini tragike i komike, po čvrstoj ambijentaciji i dobroj uporabi tradicijske kulture. Kamov je u edipovskoj, ali otvorenoj i misaono nesputanoj *Slobodi* pokazao što može učiniti intuicija koja se spoji s disciplinom, iako je njegova *Brada* poznatije djelo. Krleža u *Bitci kod Bistrice Lesne* izriče i svoju sućut, i svoju krivnju, i poraz, i tragičnu nebitnost pojedinca u ratu. Zanimljivo je kako Sudeta kao pripadnik katoličke, što bi značilo konzervativne ideologije, donosi najuspjeliji eksperiment hrvatske pripovjedne književnosti uopće, mislim na pripovijetku *Mor*. Još jedan katolik među piscima, Nikola Šop, piše fantastičnu novelu *Priča o tome kako je moj gradić potonuo* – držim da bi Borges bio bez problema potpisao ovo vrijedno djelo. Budakove *Grgičine gusle* ili pripovijetka *Pod gorom*, iako prvorazredne umjetnine, još ne predstavljaju vrhunac njegove umjetnosti, ali svojom ironijom koja ne ukida tragičnost i diskretnim porukama mogu iznenaditi čitatelje naviknute na moćne poteze iz *Ognjišta*. Kolarova *Breza* nasreću je svima poznata, pa je mali, a veliki lik nesretne Janice trajno živ u svijesti hrvatskoga čovjeka, kao i Domjanićevo *Za vsaku dobru reč...* Šteta što se to ne bi moglo reći za Kolarovu *Pobunu viteza Joze*, posve zaboravljenu umjetninu koju preporučujem i antifašistima i antikomunistima, zapravo svima koji su aktivno uključeni u neku stranku.

Nedjeljko Fabrio nazočan je među najboljima kratkom novelom, preciznim i oporim *Pismom krvnika iz Saint Gilles du Garda*, i pripovijetkom

Sedamdeset druga, u kojoj fantastika govori o zbilji teških međunacionalnih odnosa i nosi poruke koje su žive uvijek.

Ovoj izabranoj vrsti pripada i Horvatićeva *Vruća listopadska noć*: jednostavna je za čitanje, kao Matoševo djelo protočna u iznosu događaja, bogata aluzijama i značenjima, savršena u dijalozima i govoru likova – i konačno je mudra u svojim porukama. Po mojem sudu, listi valja dodati i punokrvnu, kratku novelu koja ne odstupa od zamišljenih pravila žanra, kako to čini *Vruća listopadska noć* što naginje pripovijetci. Mislim na novelu o starici i liječniku iz knjige *Crna zastava*: to remek-djelo krase sažetost, brzina odvijanja događaja, oštro ocrtani likovi, jaka poenta i povučeni, ali dobro nabrušeni pripovjedač.

14. Metodički obzor

Držim da je novela *Vruća listopadska noć* podobna za interpretaciju s učenicima osmoga razreda osnovne ili četvrtoga srednje škole. Na tom je stupnju moguće najjednostavnije ostvariti i korelaciju s nastavom povijesti. U tom bi smislu bilo korisno uporabiti i timski sustav, u suradnji nastavnika hrvatskoga, povijesti i zemljopisa. Mogli bi se uključiti i nastavnici glazbenoga, s muzičkim djelima što su obilježila vrijeme Drugoga svjetskoga rata ili početak sedamdesetih. U određenom bi času mogao nastupiti i učitelj zemljopisa, koji bi rekao nešto o mjestu Peščenica – kako se selo danas zove – u okolici Siska. Korisno bi bilo uputiti i na položaj glede blizine Turopoljskoga Luga te ulogu šume u noveli. Škole iz okolice Zagreba i Siska svakako mogu bez puno truda i obići selo Peščenica, a učenici iz udaljenijih županija izlet bi mogli obogatiti posjetom okolnim mjestima. Tako su Farkašić i Sunja znameniti po ulozi u Domovinskom ratu, a šuma Brezovica bitna je za Drugi svjetski rat, sa spomenikom osnutku prve anti-fašističke naoružane postrojbe u Hrvatskoj i okupiranoj Europi.

Učenici mogu ispitati odnos s poviješću, pa će provjeriti koja su djela i pisci bili zabranjeni u doba komunizma. Najjednostavnije im je pogledati Frangešovu *Povijest hrvatske književnosti* iz godine 1987. pa potražiti u njoj Milu Budaka – i onda komentirati svoja otkrića. Mogli bi također iz Nemecove *Povijesti hrvatskoga romana od 1945 do 2000.* pogledati dijelove o Ivanu Dragojeviću ili pročitati i komentirati podatke s početka uvodnoga poglavlja *U žrvnju socrealizma* (Nemec: 5). Uputno bi bilo također upoznati se sa sudbinom Vjenceslava Čižeka. Kao protutežu, mogli bi komentirati i izostanak Miroslava Krleže iz čitanki koje je u doba NDH pisao Mate Ujević, inače odlikovani Pravednik među narodima – u popisu literature pruženi su podatci o četirima takvim publikacijama. Učenici se mogu također informirati o usudu i o književnom djelu Augusta Cesarca.

Istraživanje je moguće provesti u projektnoj nastavi i po skupinama, a svaka bi nakon mjesec dana poslala referirala o svojim pronalascima. Nakon toga uslijedila bi rasprava.

Učenici mogu pogledati ili pročitati umjetnička djela u kojima su pripadnici vojsci ili službenici ideologija iz Drugoga svjetskoga rata pokazali milost i hrabrost. Filmovi *Schindlerova lista* Stevena Spielberga i *Duga, mračna noć* Antuna Vrdoljaka te *Valkyre* – o povjerenja vrijednomu časniku njemačke vojske Clausu von Stauffenbergu – u tom bi smislu bili korisnima. Učenici koji poznaju engleski mogli bi pročitati i novele iz knjige *Yolk* Josipa Novakovicha.

Moguće je da navedena djela prouče samo neki učenici, a onda bi oni usporedili koji su motivi podudarni, a koji različiti u odnosu na Horvatićevu novelu.

Vruća listopadska noć vrlo je podatna i za kreativne dopune u smislu nastave izražavanja. Učenici bi tako mogli usmenim ili pisanim putem kazivati o daljnjem usudu mi-pripovjedača. Novelu je moguće dopunjavati dodatnim karakterizacijama likova, prema uputama učitelja odnosno učiteljica.

Podatci koji su izneseni u prethodno pruženoj interpretaciji mogu se osmisliti u obliku heurističkoga razgovora i posla sa spisom /rada na tekstu / što su zapravo najčešće metode u našim školama. Moguće je također da nastavnik prethodno zada učenicima poslove i tako primijeni čitanje sa zadatkom. Učenici mogu također biti zadušeni da pripreme određene navode iz novele prethodno, kako bi njima, kad nastavnik ili učitelj to zatraže, potkrijepili svoje ili učiteljeve tvrdnje tijekom sata interpretacije. Vrlo je korisno pripremiti i čitanje po ulogama, gdje bi pripremljeni učenici čitali ono što kazuje pripovjedač učitelj, njegova supruga, mi-pripovjedač, ustaša spašavatelj, partizan spašavatelj, Stampfeldorf, ustaša koji vodi patrolu ili partizan koji noću odvodi učitelja.

15. Zaključak

Vruća listopadska noć pripada najboljim pripovjednim djelima hrvatske književnosti kraćima od romana. Dokazi su pruženi u prethodnom dijelu teksta i leže u složenom, a posve jasnom rasporedu simbola koji su bogati značenjima i suznačenjima, zatim u protočnim i životnim razgovorima i konačno u čvrsto ocrtanim likovima – među kojima se protagonist ističe i mudrošću i humorom. Upravo zbog bogatstva značenja, djelo pruža i stoga upravo zahtijeva niz mogućnosti interpretacije i pristupa. Glavni lik djela i sâm njezin autor hrabro su svjedočili za istinu i pružili su kristalno jasan otpor totalitarizmu. Tumačena je umjetnina zbog svega rečenoga

nezaobilazan dio svakoga hrvatskoga srednjoškolskoga programa koji drži do umjetničkoga digniteta i etike.

Korpus:

Novela *Vruća listopadska noć* citirana je prema tekstu u knjizi Dubravko Horvatić, *Đavo u podne*, izabrane novele, Consilium, Matica hrvatska, Zagreb 1993., str. 41 – 48.

Literatura:

- Aristotel (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus i Sveučilišna naklada Liber.
- Cuddon, J.A. (1988). *Literary Terms and Literary Theory*. London: Penguin.
- Deleuze, Gilles (2003). *Différence et répétition*. Paris: Presses universitaires de France.
- Derrida, Jacques (1986). *Struktura, znak i igra u obradi ljudskih znanosti*. U: Beker, Miroslav: *Suvremene književne teorije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Dugandžić, Ivan (2010). *Isus, propovjednik i učitelj*, Diacovensia, teološki prilozi, Vol. 18, No.3.
- Flaker, Aleksandar (1983). *Umjetnička proza*. U: *Uvod u književnost*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Forster, Edward Morgan (1973). *Aspects of the Novel*. London: Penguin.
- Horvatić, Dubravko (1975). *Knjiga, rat, domovina, Eseji i članci o kulturi i povijesti*. Zagreb: K. Krešimir.
- Kammerer, Willy; Kammerer, Anja (2010). *Narben bleiben*. Berlin: Deutsches Rotes Kreuz et al.
- Nemec, Krešimir (2003). *Povijest hrvatskoga romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga.
- Nemec, Krešimir (2007). *Problemi teorije novele*. U Tomislav Sabljak (ur.), *Teorija priče*. Zagreb: HAZU.
- Muir, Edwin: *The Structure of the Novel*, Hogarth Press, London 1967. (prvi put objavljeno 1928.)
- Slavić, Dean: *Peljar za tumače Književnosti u nastavi*, Profil, Zagreb, 2011.
- Tomaševski, Boris (1998). *Teorija književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ujević, Mate (1942). *Plodovi srca i uma Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola*, Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- Ujević, Mate (ur.) (1942). *Prve brazde Hrvatska čitanka za I. i II. razred*

- srednjih škola. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- Ujević, Mate (pr.) (1943). Knjiga radosti Hrvatska čitanka za III. srednjih škola. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- Ujević, Mate (pr.) (1943). Sjetva Hrvatska čitanka za IV. razred srednjih škola. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare.
- Wiese, von Benno (2007). O teoriji novele, U Tomislav Sabljak (ur.), *Teorija priče*. Zagreb: HAZU.

An Interpretation and a Methodological Approach to the Short Story *Hot October Night* by Dubravko Horvatić

Summary

The paper interprets the short story from the title by explaining the way the text multiplies with variations the traditional elements of the genre – characters, events, place and time. The influence of the aforementioned procedures on the meaning are also expounded. From the point of view of the genre, a short story thus groves towards a novella and a novel. Roles of biblical motifs, food, tragic and comic elements, possible intolerance and dialogues are also investigated. The Horvatić's short story manages to remain very clear and fluent. The article suggests several methodological approaches useful in the classroom: relation to the films (*Schindler's List*, *Valkyre*, *Long*, *Dark Night*), recounting from the point of view of different characters and with different endings and enlarged characterization of the persons.

Keywords: Dubravko Horvatić, *The Hot October Night*, short story, characters, narrators, events, time, place, biblical motifs, methodological approach